Π. Τζώνος

Ο Ηγέτης

Έκδοση περιορισμένου αριθμού αντιτύπων, Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 1989

Πρόλογος

Είχε ο Νικολός Μακιαβέλης, πολίτης και γραμματικός της Φλωρεντίας1, περισσότερο ή λιγότερο δίκιο απ' όσο μοιάζει να πίστευε ο ίδιος; Ισχύουν όσα με τόση ευθύτητα εκείνος έγραφε μόνο για την εποχή του Λορέντζο του Μεγαλόπρεπου, ή για κάθε μορφή εξουσίας; Ακόμη και της κοινοβουλευτικής; Ή μόνο της παραφθοράς της;

Μήπως υπάρχει και κάποιο νεώτερο ανάλογο πολιτικό εγχειρίδιο, που κάποιοι σύγχρονοι ηγέτες του κοινοβουλευτισμού μυστικά το συμβουλεύονται, όταν οι περιστάσεις το απαιτούν; Σε σκέψη με βάζουν κάποια λόγια και κάποια έργα τους, που μοιάζουν πάντα να ξεκινούν από μια, πάντα την ίδια, βαθειά και σταθερή γνώση της φύσης του ανθρώπου, ως ατόμου και ως ζώου πολιτικού. Καθώς δε η γνώση αυτή δεν μοιάζει και πολύ να αντιστοιχεί με όσα επίσημα είναι γραμμένα στο σύνταγμα και στους νόμους (που ρυθμίζουν τη δημόσια ζωή), στα κομματικά προγράμματα και μανιφέστα (που καταγράφουν και προωθούν μια συγκεκριμένη συλλογική κοινωνική και πολιτική οπτική), ή στα επιστημονικά συγγράμματα πολιτειολογίας (που περιγράφουν, ερμηνεύουν και αξιολογούν όλα τα προηγούμενα), θα πρέπει σκέφτηκα, ίσως να είναι συγκεντρωμένη σε ένα βασικό εγχειρίδιο για την εξουσία στον κοινοβουλευτισμό, που κυκλοφορεί χέρι με χέρι, άγνωστο στους πολλούς.

Μια και δεν μπόρεσα να το βρω, προσπάθησα να φανταστώ το περιεχόμενό του. Γρήγορα φυσικά, διαπίστωσα την ανεπάρκεια τόσο της γνώσης όσο και της φαντασίας μου για τη σύλληψη ενός τέτοιου έργου. Είμαι όμως σχεδόν σίγουρος ότι τα λίγα παρακάτω υποθετικά αποσπάσματα, που περισσότερο η θέληση απ' ό,τι η ικανότητα με βοήθησαν να επινοήσω, δεν θα πρέπει να απέχουν και πολύ από το άγνωστο ακόμη πρωτότυπο, και απολύτως σίγουρος ότι εκείνο, όπως άλλωστε κι αυτά, βασίζεται στα θεμέλια της πολιτικής γνώσης, που έβαλε ο αξεπέραστος Φλωρεντινός.

Παραθέτοντας αυτά τα λίγα και φτωχά αποσπάσματα (όπου οι όρθιοι χαρακτήρες, όσο κι αν προσπαθούν, δεν είναι παρά η σκιά των πλαγίων**, όπως κι εγώ ο ίσκιος του μεγαλοφυούς προτύπου μου) επικαλούμαι την επιείκεια του κοινού αναγνώστη και προπαντός του αναγνώστη εκείνου, που έχει στα χέρια του το πραγματικό εγχειρίδιο.

**Όσα αποσπάσματα από τον Ηγεμόνα του Νικολό Μακιαβέλι παραθέτω σε αυτό το κείμενο, είναι παρμένα από την, για μένα, μοναδική σε ύφος και ατμόσφαιρα μετάφραση του Ν. Καζαντζάκη, Εκδόσεις Γαλαξία, Αθήνα, 1961.*
***Τα αποσπάσματα αυτά παρατίθενται σε πλάγια γραφή, μεταγραμμένα όμως στο μονοτονικό σύστημα. Ό,τι, έστω και στο εσωτερικό των παραθεμάτων, είναι τυπωμένο με όρθια γραφή, είναι δικό μου κείμενο.*

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΠΡΩΤΟ
Αφιέρωση εξαιρετική στους κραταιούς του κοινοβουλευτισμού

Συνήθεια το 'χουν όσοι ποθούν να καλοπιάσουν έναν ηγέτη, να παρουσιάζονται μπροστά του κρατώντας ό,τι πιο σπάνιο έχουν ή ό,τι θαρρούν πως πιότερο του αρέσει· γι αυτό και βλέπουμε περίσσιες φορές να του χαρίζουν τίτλους τιμής και ιδιοκτησίας, θυμιάματα και χρήματα και χτήματα και άλλα τέτοια στολίδια άξια του ηγεμονικού του μεγαλείου. Ποθώντας λοιπόν κι εγώ, πολίτης και γραμματικός της Σαλονίκης, να παρουσιαστώ μπροστά σας με κάποιο σημάδι υποταγής μου, δεν βρήκα ανάμεσα σε όλο μου το βιος πράμα πιο σπάνιο και που πιότερο τιμώ, από την γνώση των έργων των μεγάλων αντρών, που την απόχτησα ζώντας τους νεώτερους καιρούς και μελετώντας τους αρχαίους, με αποκούμπι και οδηγό τον έξοχο εκείνο πολίτη και γραμματικό της Φλωρεντίας.

Το έργο τούτο δεν το στόλισα μήτε το παραφόρτωσα με απλωμένους επίλογους ή παραφορτωμένα και φανταχτερά λόγια ή με τρανταχτούς επιστημονικούς όρους, καλούς για ευρεία μόνο κατανάλωση, ή με οποιοδήποτε εξωτερικό στολίδι και πλάνος, καθώς πολλοί το συνηθίζουν να καταστολίζουν τα έργα τους· εγώ θέλησα να το κάνουν ευχάριστο μονάχα η αλήθεια που 'χουν τα συστατικά του κι η σοβαρότητα που 'χει το θέμα του –κι ας μην έχει καμιάν άλλη αξία.

Ας δεχτεί λοιπόν η μεγαλωσύνη σας το μικρό τούτο δώρο με την ίδια διάθεση που εγώ το στέλνω· αν το ερευνήσετε και το αναγνώσετε με προσοχή, θ' ανακαλύψετε εντός του την άκρα μου επιθυμία να φτάσετε στο μεγαλείο που η τύχη και οι άλλες σας αρετές σας υπόσχονται. Κι αν, ω μεγαλόπρεποι, από την κορυφή του ύψους σας κάποτε γείρετε τα μάτια στους χαμηλούς τόπους, θυμηθείτε να δώσετε και σε μένα, τον ανάξιο γραμματικό, το ελάχιστο κομμάτι της δικής σας δύναμης και δόξας που μου αναλογεί.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟ
Για το βαθύ το νόημα της εξουσίας και για όσους πρέπει ή δεν πρέπει να το γνωρίζουν

Ξέρω πως πολλοί έχουν γράψει για το ζήτημα αυτό και φοβούμαι πως, γράφοντας κι εγώ, θα κατηγορηθώ ως ματαιόδοξος, αφού μάλιστα στο θέμα αυτό δεν παραδέχομαι τις αρχές που θέτουν οι άλλοι. Μα επειδή σκοπός μου είναι να γράψω κάτι ωφέλιμο για όποιον καταλαβαίνει, μου φάνηκε πιο σωστό να εξετάσω να βρω την πραγματική αλήθεια κι όχι την φανταστική.

Πολλοί έπλασαν με τη φαντασία τους δημοκρατίες κι ηγεμονίες που δεν υπήρξαν ποτέ και που κανένας αληθινά δεν τις γνώρισε. Υπάρχει τόση διαφορά μεταξύ του πώς ζούμε και του πώς θα έπρεπε να ζούμε, που εκείνος που παρατάει αυτό που γίνεται γι' αυτό που έπρεπε να γίνεται, κατορθώνει περισσότερο την καταστροφή του παρά την σωτηρία του. Γιατί ένας που παντού και πάντα θέλει να κάνει τον καλό, είναι φυσικό να καταστρέφεται ανάμεσα σε τόσους κακούς.

Είναι λοιπόν απαραίτητο στον ηγέτη, αν θέλει να κερδίσει και να κρατήσει την εξουσία, να μάθει να μπορεί να μην είναι καλός και να το δείχνει ή να μην το δείχνει, ανάλογα με την ανάγκη. Και πρωτ' απ' όλα είναι ανάγκη να μάθει να διακρίνει το καλό και το κακό από το ωφέλιμο και το επιζήμιο.

Ο άνθρωπος, από το φυσικό του, δεν είναι μήτε αγαθός μήτε αδικοπράχτης, όπως δεν είναι ούτε καλά ούτε κακά τα έντομα ή τα ψάρια. Το μεγάλο ψάρι δεν τρώει το μικρό από κακία αλλά από ανάγκη· κι η ανάγκη της επιβίωσης είναι η ανώτατη επιταγή, απ' όπου όλα ξεκινούν κι όλα τελειώνουν.

Λέγω λοιπόν πως η έννοια της εξουσίας δεν έχει πρακτικό νόημα στα έντομα ή τα ψάρια, γιατί εκεί το ζήτημα της επιβίωσης λύνεται με την διαφορά του όγκου και της δύναμης. Ο άνθρωπος όμως, που από πολύ νωρίς έζησε σε ομάδες μαζί με άλλους, είχε την μοναδική ικανότητα να σκέφτεται τρόπους για να ξεπερνά τους στενούς περιορισμούς της φύσης. Λίγοι αλλά προχωρημένοι στη σκέψη άνθρωποι, που ήξεραν να χειρίζονται τεχνάσματα κι εργαλεία, μπορούσαν εύκολα να νικήσουν διπλάσιους αλλά λιγότερο ξύπνιους κι άοπλους και να τους πάρουν ψαρότοπο και βοσκοτόπι· κι ο πιο έξυπνος και δυνατός από τους νικητές να πάρει το μερίδιο που του αρμόζει. Έτσι γεννήθηκε η έννοια της εξουσίας, που είναι συνέχεια του νόμου της ζούγκλας και του βυθού, αλλά με άλλα μέσα.

Το φυσικό της εξουσίας δεν άλλαξε ποτέ, όποια μορφή κι αν πήρε η άσκησή της, κι ούτε ποτέ θ' αλλάξει, όσο ο άνθρωπος δεν ξεφεύγει από τα όρια του νόμου της ζούγκλας και του βυθού. Κι όσοι κατά καιρούς το αντίθετο ισχυρίστηκαν, ακόμα να το αποδείξουν… Όποιος βαθιά κατάλαβε το νόημα της εξουσίας, αυτός και να την καταχτήσει μπόρεσε και να την διατηρήσει· αυτός ήταν ηγέτης. Όποιος το μισοκατάλαβε και προσκολλήθηκε εγκαίρως σε ηγέτη, κατάφερε να καρπωθεί λίγα από τα καλά της· αυτός έγινε άνθρωπος της εξουσίας. Όποιος το υποψιάστηκε και το καταπολέμησε, αν ήταν τυχερός ακυρώθηκε, αν άτυχος καταστράφηκε· αυτός είχε πολλά ονόματα, με επικρατέστερο το όνομα του χαζού· ονομάστηκε όμως από πολλούς και ιδεολόγος, αιθεροβάμων, εσυ-θα-σωσεις-την-ελλαδα-βρε και πάει λέγοντας. Όποιος, τέλος, δεν κατάλαβε τίποτε, ονομάστηκε λαός, όπου τα επίθετα υπήκοος ή κυρίαρχος είναι χωρίς σημασία.

Είδαμε μέχρι τώρα πώς πρωτοεμφανίστηκε η έννοια της εξουσίας, ποιο το βαθύτερό της νόημα και πώς, ανάλογα με πόσο οι άνθρωποι το καταλαβαίνουν, τους κατατάσσει κανείς στους ηγέτες, στους ανθρώπους της εξουσίας και στο λαό. Τους υπόλοιπους δεν τους κατατάσσει αλλά, αν είναι αμελητέοι, τους εντάσσει, αλλιώς τους αποτάσσει.

Αμέσως παρακάτω θα δούμε πώς πρέπει να χειρίζεται ο ηγέτης αυτή την γνώση, τι να λέγει στους άλλους και τι να κρατά για τον εαυτό του. Πρώτα όμως θα δούμε ποια είναι η κύρια απειλή για τον ηγέτη και την εξουσία του.

Είπαμε κιόλας παραπάνω ότι η μόνη περίπτωση ν' αλλάξει η φυσική αυτή για τον άνθρωπο κατάσταση, είναι να καταργηθεί ο νόμος του βυθού και της ζούγκλας. Για να γίνει κάτι τέτοιο θα πρέπει μπούσουλας για τον καθένα χωριστά και όλους τους ανθρώπους μαζί να είναι το καλό και το κακό και ανώτατη επιταγή το δίκαιο, κατάσταση δηλαδή όπου το καλό έχει μεγαλύτερη πέραση και σέβας από το κακό. Τότε, πράγμα λογικό, θα καταργούνταν η γνώριμη από αιώνες τώρα μορφή της εξουσίας. Ο ηγέτης όμως δεν έχει κανέναν λόγο να πιστεύει ότι κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί, και οπωσδήποτε όχι στην διάρκεια της δικής του ζωής. Παρ' όλα αυτά όμως, για το δικό του το καλό, πρέπει να το πολεμά όπου εμφανίζεται, μαζί κι αυτούς που το σκέφτονται ή το διαδίδουν.

Αντίθετα, ο ηγέτης που σέβεται και πονά τη δύναμή του, οφείλει να κρατά για τον εαυτό του τη γνώση για το βαθύ το νόημα της εξουσίας και να αποκαλύπτει μόνον όσες πλευρές της πρώτης είναι αναπότρεπτο να φανερώνονται κατά την άσκηση της τελευταίας. Φυσικό είναι οι άνθρωποι της εξουσίας να μπορούν να καταλάβουν περισσότερα απ' ό,τι ο λαός. Σε κάθε περίπτωση όμως ο ηγέτης πρέπει να αφήνει τον καθένα να καταλαβαίνει μοναχός του όσα μπορεί, ανάλογα με την θέση και την αξία του κι ο ίδιος όχι μόνο να μην παραδέχεται την αλήθεια, αλλά να βρίσκει τους πιο πειστικούς τρόπους να την κρύβει.

Ο πειστικότερος, γι αυτό και καλύτερος, τρόπος για την συγκάλυψη αυτή είναι να προτάσσει πάντοτε σε κάθε σκέψη και ενέργειά του την έννοια του καλού και του κακού. Η δύναμη και η δόξα του ηγέτη αυξάνουν τόσο πιο πολύ, όσο βαθύτερα πείσει τους άλλους πως το καλό και το κακό είναι το μέτρο για την κρίση των πραγμάτων και όσο πιο σίγουρος είναι ο ίδιος, πως το μόνο που μετράει πάντοτε και τώρα, είναι το ωφέλιμο και το επιζήμιο για την δική του εξουσία.

Όποιος ηγέτης ή άνθρωπος της εξουσίας, μεγάλης ή μικρής, ανάλογα με την αξία και την τύχη του καθενός, πορεύτηκε με το ωφέλιμο και το επιζήμιο, πρόδεψε κι ευτύχησε, εκτός κι αν ακαταμάχητος κατατρεγμός της μοίρας του έκοψε το δρόμο.

Όποιος έκανε παραχωρήσεις στο καλό και στο κακό, είτε ζημιώθηκε είτε αφανίστηκε, ανάλογα με το πόσες ήταν οι παραχωρήσεις τους αυτές, σε ποια συγκυρία γίνανε και πόσο γρήγορα πρόλαβε ή δεν πρόλαβε να επανορθώσει.

Όποιος πορεύτηκε με το καλό και το κακό δεν έγινε ποτέ του ηγέτης ή άνθρωπος της εξουσίας, ανεξάρτητα από τύχη και αξία.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΤΡΙΤΟ
Για τις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες, τους ηγέτες τους και τους λαούς τους

Το κοινοβουλευτικό είναι ένα από τα μέχρι σήμερα σε χρήση συστήματα εξουσίας, που στην ουσία δεν διαφέρει από τα άλλα, προηγούμενα ή τωρινά, έχει όμως και κάποια δικά του γνωρίσματα.

Με τα άλλα συστήματα είναι βασικά το ίδιο, γιατί εδώ όπως κι εκεί ο ηγέτης είναι που ξέρει τι είναι εξουσία, πώς την κερδίζεις και πώς την αξιοποιείς, ενώ ο λαός, που δεν το γνωρίζει, απλώς την υφίσταται.

Διαφορετικό είναι γιατί εδώ την εξουσία επάνω στο λαό δεν την κερδίζεις με τη δύναμη των όπλων ή με την δύναμη μιας ιδέας ή με συνδυασμό τους, αλλά με την ίδια την θέληση ή την ανοχή ενός μέρους του λαού, φτάνει να πείσεις τους πέντε ή έστω τους τέσσερις στους δέκα πολίτες, πως δε γίνεται αλλιώς, οπότε και οι άλλοι ίσως διαμαρτύρονται, αλλά ακολουθούν. Θα δούμε παρακάτω ότι αυτό δεν είναι δύσκολο κι ότι σ' αυτό ακριβώς μετριέται η τέχνη του ηγέτη.

Ο λαός δέχεται λοιπόν την εξουσία σου όταν πιστέψει ότι θα έχει κι αυτός κάποια μικρά οφέλη από αυτήν, παραχωρώντας πρόθυμα τα περισσότερα σ' εσένα και στους ανθρώπους σου. Την ανέχεται όταν φοβάται ότι αυτό είναι το λιγότερο κακό που θα του τύχει, μια και κάθε άλλη εξουσία που γνώρισε ο ίδιος ή που άκουσε άλλους να μιλούν, μοιάζει χειρότερη κι ο νους του δεν πάει σε καμιά πιο βολική, που δεν έγινε ακόμα.

Την εξουσία σου επάνω στον λαό μπορείς να την ασκήσεις με τη βοήθεια των ανθρώπων της εξουσίας, που παραπάνω μιλήσαμε για το πόσο μπορούν και πόσο πρέπει να ξέρουν την αλήθεια γι' αυτήν. Οι άνθρωποι της εξουσίας, που απάνω τους στηρίζεται ο ηγέτης, είναι συνταγμένοι σε πυραμίδα. Όσο πιο ψηλά και πιο κοντά στον ηγέτη, τόσο πιο πολλή γνώση έχουν, και τόσο περισσότερες ωφέλειες είναι υποχρεωμένος ο ηγέτης να τους παραχωρεί ως αντιστάθμισμα της γνώσης τους αυτής. Όσο πιο χαμηλά και πιο μακριά από τον ηγέτη, τόσο λιγότερη η γνώση και η ωφέλεια, ώσπου η βάση της πυραμίδας μπερδεύεται με την χωρίς γεωμετρία, άμορφη μάζα του λαού.

Βλέπουμε λοιπόν πως η αντιπαροχή ή, αν αυτή δεν είναι εύκολη, η υπόσχεσή της, είναι το θεμέλιο της σχέσης του συνετού ηγέτη τόσο με το κομμάτι του λαού που στηρίζει την εξουσία του, όσο και με τους ανθρώπους της εξουσίας. Στα χαρτιά βέβαια είναι γραμμένο πως οι σχέσεις βασίζονται στο Σύνταγμα και τους Νόμους, πράγμα όμως που κάθε άλλο παρά αλήθεια μπορεί να είναι. Το Σύνταγμα και οι Νόμοι βασίζονται στην αρχή του δίκιου κι αυτή, με τη σειρά της, στο καλό και στο κακό. Η εξουσία όμως, όπως είδαμε, μόνο στο ωφέλιμο και στο επιζήμιο μπορεί να στηριχτεί, και η τέχνη να την ασκείς στο να κάνεις αυτό που πρέπει και να δείχνεις αυτό που θα 'πρεπε.

Οι αντιπαροχές προς τους ανθρώπους της εξουσίας είναι δύο λογιών: η δόξα και το χρήμα, αγαθά αλληλένδετα και συμπληρωματικά, όπου η δόξα είναι για όλους φανερή το χρήμα όμως πιο κρυφό και δύσκολο. Το χρήμα είναι είτε άμεσο και καθαρό κέρδος, όπως όταν άνθρωπός σου παίρνει στο χέρι λεφτά για να φτιάξει νόμο ή αξιοποιεί νόμο που δεν βγήκε ακόμα και που μόνο εκείνος ξέρει πως θα βγει· είτε έμμεσο, με πλούσια και άνετη ζωή που πάντα πάει μαζί με τα μεγάλα αξιώματα· είτε ακόμη πιο κρυφό, με τα κατοπινά κέρδη από καλές δουλειές, που μπορεί κανείς να βγάλει από προηγούμενη δόξα, ακόμη κι όταν έχει φύγει από το αξίωμα.

Λέγω λοιπόν πως η δόξα και το χρήμα είναι δύο παροχές που η μια φέρνει την άλλη, και που ο άνθρωπος τραβιέται στην αρχή προς τον ηγέτη, ανάλογα με το χαρακτήρα του, είτε κυρίως από την πρώτη είτε από τη δεύτερη είτε, οι πιο ικανοί, και από τις δυο μαζί. Στο τέλος όμως, με τύχη και αξία, αποκτιούνται και τα δυο.

Κοντά στη βάση της πυραμίδας είναι οι λιγότερο ικανοί στην αναρρίχηση, που λιγότερο στηρίζουν και δίκιο είναι να έχουν και μικρότερα οφέλη. Δεν πρέπει όμως να ξεχνάς πως αν δεν βοηθηθεί ο δικός σου μηχανικός σε κρατική ανάθεση, ο βιοτέχνης σου σε δάνειο εύκολο κι ο πανεπιστημιακός σε θέση πολιτική, δεν έχουν κανένα λόγο να νοιάζονται για το καλό σου, και να μην αρχίζουν τα λίγα που καταλαβαίνουν για την τέχνη σου να τα διαδίδουν στην λαϊκή σου βάση, που βρίσκεται ακριβώς κάτω από αυτούς.

Κι έτσι ερχόμαστε και στο αθέατο θεμέλιο της πυραμίδας, στο κομμάτι του λαού που μπορεί να σε δεχτεί ή να σε ανεχτεί. Ο λαός σου αυτός, για να τονώνεται η πίστη του σ' εσένα, έχει ανάγκη από κάποια, έστω και μικρά, οικονομικά οφέλη από την εξουσία σου, που είτε του τα δίνεις είτε του τα υπόσχεσαι· για το αν και πότε ο ηγέτης πρέπει να τηρεί τις υποσχέσεις του θα μιλήσουμε παρακάτω.

Επειδή όμως ο λαός από τη φύση του είναι αχόρταγος και θέλει να έχει όσα και οι άνθρωποι της εξουσίας, πράγμα που και να θες δεν γίνεται να δώσεις, μπορεί να συμμετάσχει με τον τρόπο του στη δόξα σου, χωρίς τούτο να του φέρνει και όφελος χρηματικό. Δες και πάρε για παράδειγμα, πώς ο φίλαθλος μετέχει στη νίκη της ομάδας του, δίχως ο ίδιος να νικήσει ή να πάρει μερτικό από το πριμ της νίκης. Έτσι κι εσύ, σαν δεν μπορείς να τάξεις κάτι χειροπιαστό ή δεν πιστεύει πια κανείς στο τάξιμό σου, κοίτα να φτιάξεις για λογαριασμό σου στο λαό ανάλογη ευφορία. Γιατί μεθώντας τον με τη δική σου νίκη, δεν του υπόσχεσαι μια μέθη μα του την δίνεις και μάλιστα με κρασί που ο ίδιος το πληρώνει χωρίς καν να το έχει καταλάβει. Σκέψου μονάχα μια συγκέντρωση εκλογική, που στόχο έχει να προσφέρει τέτοια μέθη, όπου τα χρήματα που ξόδεψες για να κρυφτεί τι δεν θα πάρουν, είναι πιότερα απ' τον εξοπλισμό, ας πούμε του τοπικού νοσοκομείου, που χρόνια τώρα υποσχόσουν και που ούτε στην επόμενη τετραετία θα τους δώσεις.

Όσο όμως κι αν ο λαός δεν μπαίνει στο βαθύτερο το νόημα της εξουσίας, μπορεί καμιά φορά να νιώθει τις συνέπειές της, έστω κι αν δεν ξέρει ακριβώς από πού του βγαίνουν. Και φτάνει έτσι κάποια ώρα, που δεν ωφελούν ούτε παροχές ούτε φίλαθλο πνεύμα, και πρέπει να παραδώσεις στον αντίπαλό σου. Αυτό είναι το βασικό μειονέκτημα της κοινοβουλευτικής, αν την συγκρίνεις με άλλες μορφές εξουσίας, όπου για χρόνια μετά το τέλος της ανοχής του λαού θα εξακολουθούσες να εξουσιάζεις με τη βία. Έχει όμως και τα καλά της. Γιατί εδώ δεν βάζεις σε κινδύνους το βιος, την λευτεριά ή την ζωή σου· κι αν το 'χεις παρακάνει, ακόμα κι από γερή κακοδιαχείριση αν χάσεις εκλογές, θα σε αφήσουν να τα κρατήσεις και να τα χαίρεσαι, εσύ και οι περισσότεροι άνθρωποι της εξουσίας, εξόν κι αν κάποιος ξεπέρασε τα όρια.

Γι αυτό και λέω πως το σύστημα αυτό είναι το πιο ήμερο κι ανθρώπινο ανάμεσα σ' όλα τα είδη εξουσίας, το πιο δίκαιο, θα λέγαμε, αν μιλούσαμε με όρους το καλό και το κακό. Και τούτο γιατί ενώ, όπως και κάθε άλλο, βασίζεται στην επιβίωση σε βάρος του άλλου, κι ο καθένας, ανάλογα με την αξία και τη θέση του, μεταχειρίζεται τις ηθικές αρχές κατά πως το έχει συμφέρον, καθένας δε, εξόν απ' τους κουτούς, καταλαβαίνει ότι ο άνθρωπος πρέπει να είναι είτε καλός είτε κακός ανάλογα με τις περιστάσεις, το σύστημα αυτό φροντίζει η αδικία του ενός να σταματά εκεί που αρχίζει η αδικία του άλλου· με άλλα λόγια η αδικία να γίνεται με τάξη και σειρά. Κι έτσι καθώς το καλό δεν είναι μπορετό για όλους, κάθε πλευρά να περιμένει τη σειρά της να αδικεί την άλλη. Κι αυτός που οδηγεί στην αλλαγή φρουράς της αδικίας, να είναι ο ηγέτης. Και δίκαια να θαυμάζεται και να δοξάζεται από ανθρώπους εξουσίας και λαό.

Το νόημα της εξουσίας στις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες μοιάζει λοιπόν να είναι πως αφού η αρχή του καλού και του κακού δεν έχει εφαρμογή στα ανθρώπινα, τουλάχιστο να εφαρμόζεται εναλλάξ η αρχή του ωφέλιμου και του επιζήμιου, δηλαδή ο νόμος του βυθού και της ζούγκλας στην ποιο ανθρώπινή του όμως μορφή· όπου δηλαδή μερίδες του λαού να εναλλάσσονται στον ρόλο των μικρών και των μεγάλων, των αδύνατων και των δυνατών, και όπου οι πραγματικά μεγάλοι να έχουν κι αυτοί το δικό τους μερτικό.

Στις πιο εξελιγμένες από αυτές μπορεί κανείς να δει τούτα τα καλά στην τελειότερη τους μορφή: Οι αντίπαλες ομάδες δεν έχουν καμιάν άλλη διαφορά, παρά η καθεμιά την θέληση να κερδίσει και να μοιράσει τα οφέλη της εξουσίας στη δική της πυραμίδα. Οι άνθρωποι της εξουσίας της μιας δεν αφήνουν τους ανθρώπους της άλλης να το παρακάνουν, γιατί δε θα 'μενε τότε και πολύ για την επόμενη εναλλαγή στην εξουσία. Αυτό έτσι ωφελεί κάπως και το λαό, μια και περιορίζει τη σπατάλη και από τις δυο μεριές σε κάποια λογικά όρια. Όταν η μια μεριά το παρατραβήξει, είτε γιατί παίρνει ξεδιάντροπα πολλά είτε γιατί το κάνει χωρίς τάξη και φινέτσα, τότε μιλάμε για σκάνδαλο κι ανάλογα με τις περιστάσεις πρέπει να κινητοποιηθεί, με μέτρο, κι ο ίδιος ο λαός. Σκάνδαλα σε προηγούμενες μορφές εξουσίας δεν υπήρχαν. Τα σκάνδαλα είναι η βαλβίδα ασφαλείας της σημερινής πολιτικής, όπου ο λίγος ατμός δεν φτάνει να κινήσει την ατμομηχανή, ο πρέπων την κινεί σωστά κι ο υπερβολικός μπορεί να την κάνει να σκάσει. Σκάνδαλο λοιπόν είναι η ωφέλεια από την εξουσία, που κατά την εκτίμηση των αντιπάλων ξεπερνά το όριο του ανεκτού· αυτό που η λαϊκή σοφία λέγει, να κλέβουν αλλά όχι κι έτσι.

Και είναι φως φανάρι ότι στην τέλεια μορφή του κοινοβουλευτισμού δεν χωρούν παραπάνω από δύο αντίπαλες ομάδες. Γιατί το παιχνίδι εύκολα χαλάει, αν δεν ομοφωνούν οι συμπαίκτες για τους όρους. Και τι ποδόσφαιρο να παίξεις με τρεις και τέσσερις ομάδες σ' ένα γήπεδο. Δεν έχουν βέβαια λείψει και σταθερές πολιτικές συνθήκες με τρεις, αλλά εκεί πρέπει να είναι πάντα οι δύο μεγάλοι κι ο ένας μικρός, κι ο μικρός να θέλει να παίξει και να βοηθά τους δύο μεγάλους στην εναλλαγή της εξουσίας, όταν τα πράγματα ζορίζουν. Κι αν δεν το κάνει, τους χαλά το σχέδιο.

Είδαμε λοιπόν πως η εξουσία η κοινοβουλευτική στηρίζεται στον κατακόρυφο τον χωρισμό της κοινωνίας σε δύο ή το πολύ σε τρία κομμάτια, που βασικό είναι να συμφωνούν στον κανόνα της συνέχισης του νόμου του βυθού και της ζούγκλας στον άνθρωπο, αλλά με άλλα μέσα. Αυτό που δεν γίνεται αλλά λέγεται, είναι η εναλλαγή στη δίκαιη διαχείριση. Αυτό που δεν λέγεται αλλά γίνεται, είναι η εναλλαγή στην μετρημένη αδικία.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟ
Για την κατάχτηση της εξουσίας με προεκλογικό αγώνα και για τη διατήρησή της μέχρι τις επόμενες εκλογές

Είδαμε πιο πάνω πώς η αντιπαροχή είναι το θεμέλιο της σχέσης του ηγέτη τόσο με το κομμάτι του λαού που τον στηρίζει όσο και με τους ανθρώπους της εξουσίας. Και είδαμε τι και πόσο ο συνετός ηγέτης είναι υποχρεωμένος να παραχωρεί στους δεύτερους και τι να τάζει, αν δεν μπορεί να δώσει, στον πρώτο. Και είδαμε πόση σημασία έχει εκείνο το μόνο, που νόημα έχει να δίνει κι όχι να τάζει στο λαό, τον φίλαθλο ενθουσιασμό.

Για την κατάκτηση της εξουσίας στον κοινοβουλευτισμό ανάγκη είναι να κατέχεις την τέχνη του προεκλογικού αγώνα. Αν ήδη πριν από τις εκλογές ήσουν στην εξουσία, έχεις να κάνεις δύο πράγματα: Προεκλογικές παροχές και προεκλογικές υποσχέσεις. Αν δεν ήσουν και θέλεις να την κερδίσεις από τους άλλους, δε σου μένει παρά ένα: Οι προεκλογικές υποσχέσεις.

Μια κι ένας κοινοβουλευτικός ηγέτης δεν μπορεί να βρίσκεται συνεχώς στην εξουσία, φανερό είναι ότι, στην πολιτική του ζωή, πιο πολύ θα έχει να κάνει με υποσχέσεις παρά με παροχές. Γι' αυτό θα πρέπει να ξέρει καλά πώς δίνονται οι υποσχέσεις.

Και πρώτα απ' όλα ας δούμε αν οι ηγέτες οφείλουν να κρατούν το λόγο τους.

Καθένας νιώθει πόσο είναι αξιέπαινος ο ηγέτης που κρατάει το λόγο του και ζει τίμια κι όχι με δόλο. Όμως από την πείρα βλέπουμε στην εποχή μας πως εκείνοι οι ηγέτες κατόρθωσαν μεγάλα έργα που λίγο λογάριασαν την καλή πίστη και κατάφεραν με δόλο να στρέψουν τα μυαλά των ανθρώπων και τέλος ξεπέρασαν όσους βασίστηκαν στην ειλικρίνεια.

Οφείλεις λοιπόν να ξέρεις πως υπάρχουν δύο λογιών πόλεμοι: ο ένας με τους νόμους, ο άλλος με τη βία· ο πρώτος ταιριάζει στους ανθρώπους, ο δεύτερος στα θηρία· μα επειδή ο πρώτος συχνά δε φτάνει, ανάγκη να καταφεύγουμε στον δεύτερο. Γι' αυτό ένας ηγέτης πρέπει να ξέρει να χρησιμοποιεί καλά και το θεριό και τον άνθρωπο. Τούτο οι αρχαίοι συγγραφείς το δίδαξαν σκεπαστά στους ηγεμόνες, γράφοντας πως ο Αχιλλέας και πολλοί άλλοι παλιοί ηγεμόνες αναθράφηκαν και πειθαρχήθηκαν από τον Χείρωνα τον Κένταυρο· κι αυτό, το να χεις δάσκαλο μισό θεριό και μισό άνθρωπο, δε σημαίνει παρά πως είναι ανάγκη ο ηγέτης να ξέρει να χρησιμοποιεί τη μια και την άλλη φύση· κι η μια χωρίς την άλλη δεν είναι ασφαλής.

Αναγκασμένος λοιπόν ο ηγέτης να ξέρει καλά να χρησιμοποιεί το θεριό, οφείλει από τα θεριά να διαλέξει την αλεπού και το λιοντάρι· γιατί το λιοντάρι δεν μπορεί να προφυλαχθεί από τις παγίδες κι η αλεπού από τους λύκους. Ανάγκη λοιπόν να 'ναι αλεπού για να ξεχωρίζει τις παγίδες, και λιοντάρι για να τρομάζει τους λύκους. Όσοι περιορίζονται μονάχα στο λιοντάρι, δεν τα καταφέρνουν. Δεν μπορεί λοιπόν ένας συνετός ηγέτης να κρατάει το λόγο του, όταν αυτό τον ζημιώνει κι όταν πέρασαν οι αφορμές που τον έκαμαν να υποσχεθεί.

Αν όλοι οι άνθρωποι ήταν καλοί, το παράγγελμα μου αυτό δεν θα είχε αξία· μα επειδή είναι κακοί, δεν θα κρατούσαν το λόγο τους απέναντί σου· μην τον κρατήσεις λοιπόν κι εσύ απέναντι τους. Και δεν έλειψαν ποτέ στους ηγέτες νομιμοφανείς δικαιολογίες για την παράβαση τούτη. Μπορούσα να δώσω απάνω σε αυτό άπειρα νεώτερα παραδείγματα και να δείξω πόσες συνθήκες, πόσες υποσχέσεις αθετήθηκαν και ματαιώθηκαν από την κακή πίστη του ηγέτη· κι όποιος μπόρεσε καλύτερα να χρησιμοποιήσει την αλεπού, πέτυχε και καλύτερα. Είναι όμως ανάγκη να ξέρεις τη φύση της αλεπούς και να τη μιμείσαι καλά και να 'σαι μεγάλος κρυφονούσης και υποκριτής. Κι οι άνθρωποι είναι τόσο απλοϊκοί και τόσο σκύβουν στην τωρινήν ανάγκη, που ο απατεώνας θα βρίσκει πάντα θύματα ν' απατάει.

Ένας ηγέτης δεν είναι ανάγκη να 'χει όλες τις καλές ιδιότητες, είναι όμως απόλυτη ανάγκη να φαίνεται πως τις έχει. Τολμώ μάλιστα να πω τούτο, πως αν τις έχει, και τις χρησιμοποιεί πάντα, καταντούν επιζήμιες· αν φαίνεται όμως πως τις έχει, είναι ωφέλιμες. Να δείχνεται λ.χ. σπλαχνικός, πιστός, φιλάνθρωπος, θρήσκος, ειλικρινής, και να 'ναι· να χει όμως τη δύναμη, όταν η ανάγκη επιβάλλει να μην είναι , ν' αλλάζει στο αντίθετο. Γιατί οι άνθρωποι γενικά κρίνουν από τα φαινόμενα κι όχι από τα πράγματα· όλοι μπορούν να βλέπουν, μα λίγοι καταλαβαίνουν τι είσαι· κι οι λίγοι τούτοι δεν τολμούν να εναντιωθούν στη γνώμη των πολλών, που έχουν μαζί τους και τους προστατεύει η δύναμη της εξουσίας. Και στις πράξεις των ανθρώπων και προπαντός των ηγετών με το να μην υπάρχει δικαστήριο να καταφύγεις, κρίνεις από τ' αποτελέσματα.

Ας πάρει λοιπόν τα μέτρα του ο ηγέτης για τη ζωή και τη διατήρηση του κράτους του· τα μέσα θα κριθούν πάντα έντιμα και όλοι θα τα παινέσουν· γιατί ο όχλος παρασύρεται πάντα από τα φαινόμενα κι από τα αποτελέσματα· και στον κόσμο δεν υπάρχει παρά όχλος, κι οι λίγοι τότε μονάχα παίρνουν αξία, όταν οι πολλοί δεν έχουν πού να στηριχτούν.

Κάποιος ηγέτης στα χρόνια μας, που δε θεωρώ σκόπιμο να τον ονοματίσω, έχει ακατάπαυστα στο στόμα του ειρήνη κι ειλικρίνεια κι αν είχε τηρήσει τη μια ή την άλλη, θα 'χε χάσει πολλές φορές την εξουσία και τη φήμη του.

Είπαμε παραπάνω πως ό,τι δεν μπορείς να δώσεις, το υπόσχεσαι. Ας δούμε τώρα πόσο λογιών πράγματα μπορεί να υποσχεθείς:

Μπορείς να υποσχεθείς πράγματα που τα θέλει ο ψηφοφόρος, ας πούμε για παράδειγμα, φτηνό αυτοκίνητο ή λιγότερους φόρους.

Μπορείς να υποσχεθείς πράγματα που μάλλον δεν τα θέλει, αλλά θα ήθελε-, θα έπρεπε-, θα ήθελε να έπρεπε- ή θα έπρεπε να ήθελε να τα θέλει· πάρε για παράδειγμα την έξοδο της χώρας από ένα στρατιωτικό ή οικονομικό συνασπισμό.

Μπορεί ο ψηφοφόρος να πιστεύει στις υποσχέσεις σου.

Μπορεί ο ψηφοφόρος να μην τις πιστεύει, αλλά να ήθελε-, ή να ήθελε να θέλει, να τις πιστέψει.

Σε όλες τις περιπτώσεις συμφέρει το τάξιμο γιατί κανείς, ούτε ο αντίπαλος, μπορεί ποτέ να αποδείξει ότι δεν θα το κρατήσεις· και σε κάθε τέτοια επίθεσή του μπορείς κι εσύ να του θυμίζεις ότι κι αυτός κράτησε ακόμη λιγότερα. Κι επειδή στο λαό η ελπίδα της μελλοντικής ευεργεσίας είναι δυνατότερη από την ανάμνηση της ξεθωριασμένης απάτης, με το τάξιμο θα βγεις πάντα κερδισμένος.

Αν είσαι ήδη εξουσία, τότε οφείλεις να καταφύγει και σε κάποιες προεκλογικές παροχές. Μην ξεχνάς ότι μια μόνο φορά κάθε τέσσερα χρόνια μπορείς να δίνεις, χωρίς να είσαι σίγουρος ότι θα πληρώσεις ο ίδιος. Γι' αυτό μη δίνεις πριν την κατάλληλη στιγμή, έστω κι αν ανώριμοι και αφελείς σου πουν ότι αυτό θα ήταν καλό για την οικονομία η κάποιο άλλο γενικό, τάχατες, καλό. Εσύ μονάχα ξέρεις τι είναι το καλό και το κακό - και τι το ωφέλιμο και το επιζήμιο.

Πες τώρα ότι κατάφερες και κέρδισες τις εκλογές κι έχεις πάλι μπροστά σου τέσσερα χρόνια εξουσίας. Εσύ ξέρεις πιο καλά απ' όλους τι απ' αυτά που υποσχέθηκες μπορείς και πόσα, σίγουρα τα πιο πολλά, δεν είναι στο χέρι σου να δώσεις. Κι εξόν από αυτό γνωρίζεις πως η φύση του λαού είναι ευκολομετάβλητη· κι εύκολο είναι να τους κάνεις να πιστέψουν ένα πράμα, δύσκολο όμως να τους διατηρήσεις στην πίστη αυτή. Και τότε πρέπει να'ναι έτσι οργανωμένα τα πράγματα, που να τους κάνεις να πιστέψουν με τη βία. Τα πράγματα σήμερα είναι ευκολότερα από παλιά, με τόσα μέσα.

Κι από την άλλη έχεις και τους ανθρώπους σου της εξουσίας. Πρέπει βέβαια όμως να δεχτούμε πως δεν μπορεί ο ηγέτης ποτέ ν' ασφαλιστεί από το λαό, όταν του είναι εχτρός, γιατί είναι πολυάριθμος· από τους ανθρώπους της εξουσίας ασφαλίζεται, γιατί είναι λίγοι.

Το χειρότερο που μπορεί να πάθει ο ηγέτης από τον εχτρικό του λαό είναι να τον παρατήσουν· από τους εχτρικούς του όμως ανθρώπους της εξουσίας όχι μονάχα πρέπει να φοβάται μην τον παρατήσουν, παρά και πως θα του ριχτούνε· γιατί τούτοι, όντας πιο έξυπνοι και πιο πονηροί, προλαβαίνουν πάντα να σώζουνται, πλευρίζοντας όποιον ελπίζουν να δουν νικητή. Κι εξάλλου ο ηγέτης είναι υποχρεωμένος να ζει πάντα με τον ίδιο λαό· όχι όμως και με τους ίδιους ανθρώπους της εξουσίας, έχοντας τη δύναμη να τους ξεκάνει κάθε μέρα, να τους αφαιρεί τιμές και να τους δίνει, όπως του αρέσει.

Και για να ξεκαθαρίσω καλύτερα το σημείο αυτό, λέω πως από δύο πλευρές κυρίως μπορείς ν' αντικρίσεις τους ανθρώπους της εξουσίας σου· τούτοι ή ταυτίζουν εντελώς την τύχη τους με τη δική σου ή όχι· τους πρώτους, αν δεν είναι αρπαχτικοί, πρέπει να τους τιμάς και ν' αγαπάς· τους δεύτερους, εξέτασε τους από δύο μεριές: ή φέρνουνται έτσι από δειλία και φυσικό ή ψυχικό ελάττωμα, και τότε πρέπει να τους χρησιμοποιείς, και μάλιστα τους φρόνιμους από αυτούς, γιατί στην ευτυχία σου κάνουν τιμή και στη δυστυχία δεν τους φοβάσαι. Όταν όμως κινούνται από φιλοδοξία κι από σκοπού, τούτο φανερώνει πως περισσότερο κοιτάζουν το συμφέρον τους παρά το δικό σου· κι από αυτούς πρέπει να προφυλάγεται ο ηγέτης και να τους θεωρεί σα φανερούς εχτρούς, γιατί πάντα στις δυστυχίες αυτοί θα τον σπρώξουν να καταστραφεί.

Για το πώς βολεύεις τους ανθρώπους σου, σαν έχεις την εξουσία, θα μιλήσουμε και πάλι παρακάτω. Ας σταθούμε όμως τώρα σε όσα δεν μπορείς παρά να δώσεις στο λαό: Όσα έταξες και δεν γίνεται να γίνουν, είπαμε παραπάνω πως ανάγκη είναι να μείνουν για την επόμενη προεκλογική περίοδο. Όσα έταξες και είναι μπορετό να γίνουν, χρεία κι αυτά να τα αφήσεις, γιατί αλλιώς τι προεκλογικές παροχές θα σου περισσέψουν για το τέλος της τετραετίας. Συνήθως όμως πρέπει να κάνεις και κάποια αντίθετα απ' όσα έταξες, σαν αυτά που οι αντίπαλοί σου λέγαν προεκλογικά στο λαό ότι θ' αναγκαστείς να κάνεις. Νομίζω πως εδώ πρέπει να ξέρεις την καλή ή κακή χρήση της σκληρότητας. Καλή χρήση (αν τα κακά επιτρέπεται να ονομαστούν καλά) γίνεται όταν μια και καλή κάνεις όλες τις ωμότητες από ανάγκη, για να στερεωθείς, κι έπειτα να μην τις εξακολουθήσεις, παρά να τις μετατρέψεις σε όσο το δυνατό μεγαλύτερη ωφέλεια του πληθυσμού. Κακή χρήση είναι όταν στην αρχή οι ωμότητες είναι λίγες και με τον καιρό πληθαίνουν αντί να λιγοστεύουν. Όσοι ακολουθούν την πρώτη μέθοδο μπορούν κάπως να εξιλεώσουν το Θεό και τους ανθρώπους και να κρατηθούν· οι άλλοι όμως αδύνατο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΠΕΜΠΤΟ
Για τους υπουργούς και την στενότερη ομάδα εξουσίας γύρω από τον ηγέτη

Ο ηγέτης, σαν βρίσκεται στα πράγματα, περνά την θέλησή του στον λαό μέσα από την πυραμίδα της εξουσίας, που στην κορφή της βάζει ένα μικρό επιτελείο μεγάλων στελεχών. Το σύνταγμα και οι νόμοι προβλέπουν για τον σκοπό αυτόν τους υπουργούς. Οι πραγματικές όμως ανάγκες της εξουσίας επιβάλλουν σε κάποιες περιστάσεις (όπου ο ηγέτης δεν γίνεται να πει ούτε κομμάτι της αλήθειας σε υπουργούς του ή αυτοί δεν το καταλαβαίνουν) και πρόσθετους ανθρώπους, που μπορεί μέσα σ' αυτούς να βρίσκεται και κάποιος υπουργός. Σ' αυτές τις περιστάσεις περισσότερη σημασία έχει η επιλογή ετούτων των ανθρώπων παρά των υπουργών.

Παρ' όλα αυτά όμως δεν έχει μικρή σημασία η εκλογή των υπουργών από τον ηγέτη. Οι υπουργοί είναι καλοί ή κακοί ανάλογα με τη σύνεση του ηγέτη. Κρίνεις έναν αρχηγό κράτους και το μυαλό του, βλέποντας τους ανθρώπους που τον περιστοιχίζουν· όταν είναι άξιοι και πιστοί, ο ηγέτης είναι σίγουρα συνετός, γιατί κατόρθωσε να ξεχωρίσει τους άξιους και να τους κρατήσει πιστούς. Όταν όμως δεν είναι τέτοιοι, ο ηγέτης είναι αξιοκαταφρόνητος, γιατί το πρώτο λάθος που κάνει, το κάνει εκλέγοντας τους συνεργάτες του.

Τώρα, πως ο ηγέτης μπορεί να γνωρίσει τον υπουργό του, υπάρχει ένας τρόπος που δε λαθεύει ποτέ. Όταν βλέπεις τον υπουργό να συλλογίζεται περισσότερο τον εαυτό του παρά τον ηγέτη, και σε όλες του τις πράξεις κυνηγάει το συμφέρον του, να ξέρεις πως ένας τέτοιος δεν μπορεί ποτέ να' ναι καλός υπουργός και δεν πρέπει ποτέ να του 'χεις εμπιστοσύνη· γιατί όποιος έχει στα χέρια του το κράτος ενός άλλου δεν πρέπει ποτέ να συλλογίζεται τον εαυτό του παρά τον ηγέτη του κράτους και να μην του προτείνει ποτέ τίποτα που να μην του είναι συμφέρον. Κι ο ηγέτης όμως πρέπει να τον διατηρήσει καλό, να συλλογίζεται τον υπουργό, να τον τιμάει, να τον πλουτίζει και να τον ευεργετεί, παρέχοντας του τιμές και αξιώματα, κι έτσι οι πολλές τιμές και τα πολλά πλούτη και τα πολλά αξιώματα τον κάνουν να φοβάται τις μεταβολές, ξέροντας πως δεν μπορεί να προκόψει χωρίς τον ηγέτη.

Όταν τέτοιοι είναι οι ηγέτες κι οι υπουργοί, μπορεί να υπάρξει ανάμεσά τους εμπιστοσύνη· όταν διαφορετικοί, το τέλος θα 'ναι πάντα επιζήμιο και για τον έναν και για τον άλλον.

Υπάρχουν τριών λογιών πολιτικά μυαλά: όταν καταλαβαίνεις μόνος σου το νόημα της εξουσίας, όταν καταλαβαίνεις όταν οι άλλοι σου δείξουν κι όταν δεν καταλαβαίνεις μήτε μόνος μήτε όταν οι άλλοι σου δείξουν. Ο πρώτος έχει λαμπρότατο νου, ο δεύτερος λαμπρό, ο τρίτος ασήμαντο.

Ο πρώτος είναι γεννημένος για ηγέτης· μην τον βάλεις στην ομάδα εξουσίας σου, κι αν λάθεψες και τον έβαλες, φρόντισε να τον αχρηστέψεις πολιτικά είτε με πεπονόφλουδα, είτε, αν είναι αρκετά έξυπνος και δεν την πατάει, με εξευτελισμό. Κι αν κάνει πως δεν κατάλαβε, τότε είτε έσφαλες και δεν έχει νου τόσο λαμπρό και πρέπει να επανορθώσεις, είτε δεν έσφαλες, οπότε είναι επικίνδυνος και οφείλεις να τον εξαφανίσεις, έστω κι αν ο ίδιος κάπως εκτεθείς.

Ο δεύτερος, με τον λαμπρό νου, είναι αυτός που πρέπει να στρατολογηθεί για την δική σου την στενότερη ομάδα. Θα καταλαβαίνει όταν και όσο του δείχνεις και θα ξέρει να φυλαχτεί αν τύχει και καταλάβει κάτι παραπάνω - βλέποντας την τύχη εκείνων που κατάλαβαν πολλά.

Ο τρίτος, με τον νου τον ασήμαντο, είναι κατάλληλος για υπουργός της σειράς ή για υψηλός κρατικός αξιωματούχος. Ιδιαίτερα χρήσιμος θα σου σταθεί αν κατά τα άλλα είναι έξυπνος και ικανός στη δουλειά του. Είναι αυτός που θα ανακαλύπτει τελευταίος τα τεχνάσματά σου, καθώς η σκέψη του θα πηγαίνει πιο εύκολα στο καλό και στο κακό παρά στο χρήσιμο και στο επιζήμιο. Θα σου είναι πιστός από αδράνεια και θα μπορείς πάντα να τον επικαλείσαι ως υπόδειγμα ήθους αν τύχη κακή το φέρει και ξεσκεπαστούν οι άλλοι.

Και πάντα να θυμάσαι. Τους ανθρώπους της στενής ομάδας εξουσίας σου ή πρέπει να τους φέρεις με το μέρος σου ή να τους εξαφανίσεις· όταν αλαφριά τους βλάψεις, εκδικούνται, μα όταν βαριά, δεν μπορούν: πρέπει λοιπόν η βλάβη να 'ναι τέτοια που να μη φοβάσαι εκδίκηση. Και να φροντίζεις με επιμέλεια περισσή ότι και οι προκάτοχοι σου, που αφήσαν όνομα στην ιστορία: διατήρησαν τους λιγότερο δυνατούς, χωρίς να πληθύνουν τη δύναμή τους, ταπείνωσαν τους δυνατούς και δεν αφήκαν ν' αποχτήσουν δύναμη νέοι δυνατοί.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΚΤΟ
Για τον πολίτη και τον τρόπο που αυτός, παρ' όλα αυτά, θα αντισταθεί… *

* Συμπληρώνεται από τον αναγνώστη